

Alanlar Arasında Bir Çeviri Yolculuğu: Tarihçi ve Çevirmen Kimliğiyle Reşat Ekrem Koçu¹

A Translation Journey Across Fields: Reşat Ekrem Koçu as a Historian and Translator

Araştırma/Research

Özgür Bülent ERDOĞAN

*Dr. Öğretim Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İngilizce Mütercim-Tercümanlık Bölümü, oberdogan@fsm.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4949-4841

ÖZET

Çeviri tarihi araştırmalarında metinlerden ziyade insani unsurlara, yani çevirmen ve çeviri sürecine katılan toplumsal çevreye odaklanmanın önemi vurgulanmaktadır (Pym, 2014). Bu makalede, Cumhuriyet Dönemi'nin önemli figürlerinden olan Reşat Ekrem Koçu'nun, tarihçi, üretken bir yazar, koleksiyoncu ve daha az bilinen çevirmen kimliğiyle çok yönlü edebi ve çeviri serüveni ele alınmaktadır. İki aşamadan oluşan çalışmanın ilk aşamasında 1930-1950 arası dönemde Koçu'nun özellikle Fransızcadan yaptığı seyahatname çevirileri incelenmektedir. İkincisinde 2023'de Salt Galata'da düzenlenen "Başka Kayda Rastlanmadı: Reşat Ekrem Koçu ve İstanbul Ansiklopedisi Arşivi" sergisi ve sonrası ele alınmaktadır. Bu çalışmada Pierre Bourdieu'nün "yörünge", "alan", "habitus" kavramları ile Venuti'nin (1995) "yerleştirme" ve "yabancılaştırma" kavramlarından yararlanılmıştır. Koçu'nun Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki ulus inşa sürecinde ve 1930'lardan 1950'lere kadar olan değişen siyasi ortamda şekillenen kişisel tarihi analiz edildikten sonra, yazarın dilsel habitusu ve çeviri stratejilerinin sosyo-politik bağlam ve ekonomik gerekliliklerle nasıl örtüştüğü incelenmektedir. Çalışmanın Koçu'nun yarım kalan magnum opus'u olan *İstanbul Ansiklopedisi* için topladığı metin ve görsellerden oluşan seçki, 2023 yılında düzenlenen sergi kapsamında İngilizceye çevrilerek uluslararası dolaşıma girmiştir. Bu sayede, yazarın üslubu ve kültürel sermayesi, kent hafızasının ve eşsiz bir kültürel mirasın yeni nesillere aktarılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu serginin Koçu'nun kültürel üretim alanındaki konumunu 21. yüzyılda meşrulaştırdığı söylenebilir. Bu bağlamda, sergide kullanılan materyallerin kentsel hafızanın korunması ve kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasındaki rolü değerlendirilmekte, ayrıca kültür ve sanat kurumlarının bu süreçteki önemi (Simon, 2019) vurgulanmaktadır.

¹ Bu makalenin içeriği, 01.10.2024 tarihinde Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi II. Uluslararası Akademik Çeviribilim Çalışmaları Kongresi (BAIBU-ICASTIS)'nde sunduğumuz sözlü bildirin genişletilmiş halinden oluşmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, alan, habitus, yerleştirme, kent hafızası

ABSTRACT

Research in translation history has emphasized the importance of focusing on human elements rather than solely on texts, particularly the translator and the social environment involved in the translation process (Pym, 2014). This article discusses the multifaceted literary and translation journey of Reşat Ekrem Koçu, one of the most significant figures of the Republican Era, as a historian, prolific writer, collector, and a lesser-known translator. The first stage of the study, consisting of two stages, focuses on the period between 1930 and 1950, while the second examines the 2023 exhibition “No Further Records: Reşat Ekrem Koçu and Istanbul Encyclopedia Archive” and its aftermath. Koçu’s translations of travelogues, especially from French, are analyzed. The study is based on Pierre Bourdieu’s concepts of “trajectory”, “field”, “habitus” and Venuti’s (1995) “domestication” and “foreignization.” After examining Koçu’s personal history, shaped by the nation-building process of the early Republican Era and the shifting political landscape from the 1930s to the 1950s, the article explores how his linguistic habitus and translation strategies intersect with the socio-political context and economic necessities. The selection of texts and images that Koçu collected for his unfinished magnum opus, *The Encyclopaedia of Istanbul*, was translated into English as part of the exhibition organized at Salt Galata in 2023, entering international circulation. In this way, the author’s style and cultural capital contribute to the transmission of urban memory and unique cultural heritage to new generations. The exhibition can be seen as legitimizing Koçu’s position in the field of cultural production in the 21st century. In this context, the role of the materials used in the exhibition in the preservation of urban memory and the transfer of cultural heritage to future generations is evaluated, highlighting the importance of cultural and artistic institutions in this process (Simon, 2019).

Keywords: Reşat Ekrem Koçu, Encyclopedia of Istanbul, field, habitus, domestication, urban memory

1. Giriş

Cumhuriyet tarihi boyunca birçok edebiyatçının romancı, öykücü veya şair olsun, ürettikleri telif eserler yanında özellikle batı dillerinden çeviriler yaptıkları bilinmektedir. Yazın çevrelerinde çeviri yapmak yazın alanına girmek, tanınırlık elde etmek için aşılması gereken bir eşik veya bir aşama olarak kabul edilir (Tahir-Gürçağlar, 2016). Her ne kadar yazınsal türlerden farklı özellikler içeriyor olsa da Türkiye’de Cumhuriyet dönemiyle birlikte popüler tarih eserlerinin en az yazın eserleri kadar takdir edildiğini söylenebilir. Bu türün belki de en üretken ve özgün yazarlarından Reşat Ekrem Koçu, çok yönlü kişiliğiyle Cumhuriyet dönemi kültür tarihine silinmez izler bırakmıştır. Koçu, dönemin önemli olaylarına şahit olmuş bir kişilik, üretken bir yazar, tarihçi, gazeteci, koleksiyoncu ve daha az bilinen çevirmen kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Çok yönlü ve dinamik bir yazarın çeviri tarihi bakımından incelenmesi çeşitli yönetsel zorlukları beraberinde getirebilir. Bu nedenle, bu alandaki araştırmaların multidisipliner bir yaklaşımla ele alınması daha yerinde olacaktır.

Wolf'un belirttiği gibi çeviri tarihi araştırmalarında bir ilerleme kaydedebilmek için çeviribilim, sosyoloji ve tarih disiplinlerinin iş birliği şarttır (2022, s. 133). Ayrıca, bu alanda metinlerden ziyade insani unsurlara; çevirmen ve çeviri sürecine katılan "toplumsal çevreye" odaklanmak önemlidir (Pym, 2014). Çeviribilimde gerçekleşen sosyolojik dönüşümler, çeviri araştırmalarının "çeviren özne"yi merkeze alan sosyolojik çalışmalara doğru evrilmesine yol açmıştır (Guzman, 2020). 2000'li yılların başından itibaren bir eyleyici olarak çevirmenlerin gittikçe daha çok incelendiği göze çarpmaktadır (Chesterman, 2009). Milton ve Bandia'nın (2009) ifade ettiği gibi "agent" (eyleyici) kavramı, çeviri ediminin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Yazarlar, çeviri sürecine dahil olan bireyler ya da kurumlardan oluşan araçların bu işlevleri aracılığıyla kültürel, edebi ve siyasi dönüşümlerde çok önemli bir rol oynadıklarını savunmaktadır. Tarih araştırmalarında da çeviribilimde olduğu gibi kültürel ve toplumsal bağlama odaklanan, gündelik hayatın tarihi gibi yeni yaklaşımların benimsendiği görülmektedir. 1990'larda önem kazanmaya başlayan "aşağıdan tarih" anlayışı, tarihte sesi duyulmayan veya bastırılan öznelerin sesini tekrar duyurma yönündeki çabaları ifade eder (Wood, 2013). Tıpkı Koçu'nun eserlerine dahil ettiği hamallar, kayıkçıklar, mahpuslar, hippiler, güreşçiler, bekar uşakları, hayat kadınları, gayri müslüm azınlıklar gibi toplumsal kategoriler, diğer bir ifadeyle, İstanbul'un 'ötekileri', Koçu sayesinde yeni bir tarihsel/folklorik anlatının parçası haline gelmiştir.

Bir diğer gelişme, Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren 'kent hafızası' temasının önem kazanmasıdır. Bu süreçle birlikte, İstanbul tarihinin bilinmeyen veya az bilinen yönlerini ele alan eserler yayımlanmaya başlanmış, çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Koçu'nun Osmanlı ve Türk tarihine olan özgün bakışı ve kurguladığı tarih anlatısı 2023 yılında Salt Galata'da düzenlenen bir sergi vesilesiyle 21. yüzyılda yankılanmaya başlamış, yazarın kent tarihinin bilinmeyen yönlerine ışık tutan ve büyük çoğunluğu çizimlerle desteklenen açıklayıcı metinler, giyim kuşamla ilgili bilgiler, gündelik hayat unsurları, cinayet haberlerinden derlenen gazete kupürleri gibi öğelerden oluşan 35.000 parçalık kişisel arşiv malzemesi sergi mekanında özgün bir görsel-işitsel anlatıya dönüştürülmüştür. Yazarın büyük önem atfettiği, ancak tamamlanamayan *İstanbul Ansiklopedisi*'nin maddeleri için topladığı malzemelerin bir kısmı İngilizceye çevrilmiş, sergiye görmeye gelen her yaşta ziyaretçinin ve yabancı turist dikkatini çekmiştir. Sergiyle ilgili yabancı basında çıkan haberlerle birlikte arşiv malzemeleri uluslararası dolaşıma girmiştir². Bu sayede sergi sadece yerel hafızanın değil, aynı zamanda evrensel bir kültürel mirasın parçası haline gelmiştir. Bu zengin arşivi besleyen kültürel unsurların aktarımı sadece metinsel değil, aynı zamanda görsel ve sembolik bir çeviri süreci olarak ele alınabilir. Farklı bir kültürel bağlama taşınan bu unsurlar, çeviri aracılığıyla yeni bir anlam ve yorum kazanabilir. Başka bir açıdan bakıldığında, serginin genel anlamda kavramsal çevirisi, diğer bir deyişle, serginin ana fikrinin ve temasının farklı bir kültüre aktarılması süreci bir kültürel çeviri faaliyeti olarak da algılanabilir (Neather, 2024). Simon (2019), geçmişte cereyan eden dillerarası etkileşimlerin mekânsal izlerini sürerek, oteller, pazar yerleri, müzeler, hudut kontrol noktaları ve sınır

² *New York Review of Books* 'ta "İstanbul meraklıları için bir hediye" başlığıyla sergi ile ilgili bir yazı kaleme alındı. Bkz. Kaya, G. (2023, Ekim) Ruffians, gamblers, thieves, outcasts. *New York Review of Books*. <https://www.nybooks.com/online/2023/10/04/ruffians-gamblers-thieves-outcasts/>

bölgeleri gibi mekânların çeviribilim araştırmacılarına yeni alanlar açtığını söyler: “Bunlar, kültürel anlamların, diller arası etkileşimlerin ve hafızaların çatışmasıyla şekillendiği yerlerdir”³(s.1). Bu anlamda tüm kentler çevirisedir. Kentler, farklı kültürel bağlamlar arasında köprü görevi görerek “kültürel çeviriye” ev sahipliği yaparlar. Bu nedenle, kentler sadece fiziksel yapılar değil, aynı zamanda kültürel etkileşim ve müzakerelerin yaşandığı dinamik alanlardır.

Kent hafızası ve kimliğinin şekillenme sürecinde çevirinin rolüne odaklanan Simon (2016), çevirinin kent hafızasının inşası ve korunmasında güçlü bir araç işlevi gördüğünü belirtir. Çeviri eylemiyle şekillenen bu kolektif hafıza, diğer bir ifadeyle, bir topluluğun ortak geçmişine dair paylaşılan anıları, kent kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelir. İster yazın ister kamusal söylem ya da kültürel pratikler aracılığıyla olsun, anıların çevrilmesi süreci çeşitli toplulukların deneyimlerinin korunmasına yardımcı olur ve her bir topluluğun hikayesinin kaybolmadan kentin ortak kimliğinin bir parçası haline gelmesini sağlar. Sözelimi, bir şehrin müzeleri, o şehrin tarihini, kültürünü ve geleneklerini gelecek nesillere aktarırken aynı zamanda farklı dillerde sunulan bilgilendirmelerle çevirinin gücünü gösterir. Bu sayede, farklı coğrafyalardan gelen ziyaretçiler de şehrin hafızasına ortak olabilir. Benzer şekilde, bir sanat eserinin farklı bir kültürel bağlama çevrilmesi, o eserin alıcı kitle tarafından yeni bir bağlamda anlamlandırılmasını sağlar. Bu noktada, Venuti'nin (1999) çeviride “yerileştirme” ve “yabancılaştırma” tartışması, eserin erek kültür için erişilebilir olmasını sağlamakla özgün kültürel bağlamını korumak arasındaki gerilimi ortaya koyar.

Bu çalışmanın fikri, 2023 yılında Salt Galata'da “Başka Kayda Rastlanmadı” başlıklı sergi ziyareti esnasında ortaya çıkmıştır. Tesadüfen ziyaret ettiğimiz serginin içeriği büyük oranda yazarın *İstanbul Ansiklopedisi* için topladığı arşiv malzemelerinden oluşmaktadır. Özellikle Galata semti üzerine derlediği folklorik malzemeler sergi binasının bulunduğu semt ile bütünleştirilmiş ve böylece tematik olarak Galata semti ön plana taşınmıştır. Dünyada şehir ansiklopedisi konseptinin “Londra Ansiklopedisi”nden sonra ikinci örneği olan ve tamamlanamamış olsa da “kentin kütüğünü” çıkarmayı amaçlayan devasa bir çalışma söz konusudur. Reşat Ekrem Koçu, 1940'lı yıllardan itibaren zaman zaman kesintilere uğrasa da fasikül halinde yayımladığı *İstanbul Ansiklopedisi* ile adını duyurmuş, hatta ilginç hayat hikâyesi ölümünden sonra filme uyarlanmıştır. Topladığı belgeler, çizimler ve fotoğraflar, kentin hafızasının yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması amacıyla yapılan girişimlerde, çevirmen ve diğer eyleyicilerin, sergi küratörü ve sanatçıların çabalarıyla yazarın özgün yanlarını ve külliyatını genç, yetişkin yerli ve yabancılardan oluşan bir alımlayıcı kitlesinin dikkatine sunulmuştur.

Birçok edebiyatçının olduğu gibi iyi bir yazar ve okur olan çevirmenin de kişisel bir arşive sahip olduğu düşünülebilir. Ancak ‘çevirmen arşivi’ sanıldığı gibi kolayca erişilebilen bir yer değildir; fiziksel olduğu kadar sembolik bir mekân olarak düşünülmelidir (Guzman, 2020). Koçu özelinde ise kendisinin zengin bir kişisel arşive sahip olduğu düşünülse de çevirmen kimliği ön plana çıkmayan bir figür olarak burada daha çok bir

³ Aksi belirtilmedikçe tüm çeviriler tarafıma aittir.

yazar arşivinden söz edilebilir⁴. Bu nedenle, çevrilen eserlerin ön sözleri ve çevirmen notları gibi yan metinler, çevirmenin eser hakkındaki görüşleri ve çeviri kararları hakkında bir fikir edinmemizi sağlar. Öte yandan, Koçu'nun az bilinen çevirmen kimliğini çeviri tarihinde bir yere yerleştirebilmek için yaşadığı dönemin toplumsal olaylarının yanı sıra çevresindeki aktörlerin etkisini de göz önünde bulundurmak gerekir. Günümüzde iyi bir çevirmenin sahip olması gereken çoklu becerilerin-iyi bir araştırmacı olmak, entelektüel merak, yazma becerileri, kaynak ve erek dile hâkimiyet-aslında Koçu'nun kimliğinde somutlaştığı düşünülebilir. Bu bağlamda, kanımızca Türkiye çeviri tarihi araştırmalarında Koçu gibi özgün figürlerin incelenmesi ve benzer çalışmaların "Türk çeviri tarihi bütüncesine" dahil edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu makalede, Reşat Ekrem Koçu'nun çok yönlü çevirmen kimliği incelenmekte, Erken Cumhuriyet dönemi bağlamında tarihçi ve çevirmen habituslarının kesişimini araştırarak bu boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır. Koçu üzerine yapılan çalışmalar (Gürgenci Gözüdik, 2003; Ayvaz, 2007; Ulucutsoy, 2015; Topal, 2019), genellikle Koçu'nun tarihsel çalışmaları ve *İstanbul Ansiklopedisi'*ne yoğunlaşırken çeviri faaliyetleri göz ardı edilmiştir. Bu çalışma, tarihçi ve çevirmen kimlikleri arasındaki bu karmaşık etkileşimi dikkate alarak, Koçu'nun alanlar arası çeviri yolculuğunu anlamak için çok disiplinli bir yaklaşımın gerekliliğini savunmaktadır. Ayrıca, Koçu'nun 1930'lardan itibaren gerçekleştirdiği çeviri faaliyetleri ışığında, kimlik, kültürel bellek ve bilgi aktarımının, toplumsal ve politik dönüşümlerin yoğun olarak yaşandığı bir dönemde çeviri yoluyla nasıl şekillendiğini aydınlatmayı hedeflemektedir.

Bu nedenle çalışmada, biri tarihsel, diğeri güncel iki ana eksenle hareketle aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

- (1) Koçu örneğinde erken Cumhuriyet döneminde çok yönlü bir çevirmen kimliği nasıl ortaya çıkmıştır? Tarihçi olarak bilinen Koçu, çeviri alanına nasıl dahil olmuştur? Bu alandaki diğer önemli eyleyiciler kimlerdir ve çalışmaları Koçu'nunkiyile nasıl kesişmiştir? Tarihçi ve çevirmen habitusu, özellikle de dilsel habitus, nasıl kesişmiş ve birbirlerini nasıl etkilemiştir?
- (2) Geçmişten günümüze İstanbul'un hafızası, söz konusu sergi örneğinde çeviri yoluyla nasıl aktarılmaktadır? Bu süreçte çevirmenin ve kültür kurumlarının rolü nedir?

2. Kavramsal Çerçeve

Geçmiş dönemlerde kültürel üretim alanında etkileşim içinde bulunan çok yönlü eyleyicilerin yaşam yörüngelerini yeniden inşa etme girişimi, kuşkusuz beraberinde yönetsel zorluklar getirecektir. Buna yanıt olarak, Bourdieu alan teorisinde, "toplumsal uzamı oluşturan mücadele arenaları" olarak tanımladığı alanın inşa edilmesine yönelik çeviri tarihi araştırmalarında da kullanılabilir bir yöntem önerir (Wolf, 2022). Bourdieu'ye göre, ilk aşamada yazın veya başka bir kültürel üretim alanının iktidar alanı

---

⁴ Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi* için topladığı belgelerin kişisel arşivinin bir parçası olup olmadığına dair güncel tartışmalar hakkında, bkz. Öner, M. (2022). İstanbul ansiklopedisini erişime açmak. *Toplumsal Tarih*, 338, 19-20.

içindeki konumu ve zaman içindeki evrimi incelenmelidir. İkinci aşamada meşruluk rekabeti içinde bulunan bireyler ve grupların sahip olduğu konumlar arasındaki nesnel ilişkilerin yapısı mercek altına alınır. Çözümlemenin son aşamasında, bu konumlara sahip olan habitusların oluşumu ele alınmalı; edebiyat alanında izlenen toplumsal yörgünlerin bir ürünü olarak, bu konumları uygun bulan yatkinlikler sistemlerinin ortaya çıkışı incelenmelidir (akt., Göker, 2016, s. 547).

Bu çalışmada, Koçu'nun yaşam öyküsünü özet dahi olsa bir makaleye sığdırmanın zorluğu nedeniyle "kişisel tarih" kavramı yerine "yörünge" (*trajectoire*) tercih edilmiştir. Bourdieu'nün önerdiği bu kavram, bir bireyin hayatı ve kariyerinin farklı toplumsal alanlar ve roller arasındaki ilerleyişini ifade eder. Bir bireyin yaşam seyrinin daha geniş toplumsal ve politik bağlamlarla nasıl etkileşime girdiğinin anlaşılmasını sağlayarak kişisel deneyimleri daha geniş toplumsal aktörler ve alanlar ağına bağlayan bir tarihin yeniden inşasına olanak tanır (Hisham, 2024). Bu bağlamda, çeviri sürecine katılan tüm eyleyicilerin alandaki konumlarını araştırma nesnesi haline getiren çeviri sosyolojisinin yönetsel yaklaşımı uygun görülmüştür. Bourdieu'nün sosyal kuramının belkemiğini oluşturan *alan*, *habitus*, *sermaye* gibi anahtar kavramlarla beslenen çeviri sosyolojisi burada yol gösterici olmaktadır. Koçu'nun çok yönlü kimliği habitus kavramıyla daha iyi açıklanabilir. Habitus, yazarın edebi, sanatsal ve kültürel zevklerinin kökenlerini, biriktirdiği farklı sermaye türleri üzerinden açıklamaktadır. Bourdieu kavramları, Koçu örneğinde, farklı alanlarda başarılı olup, bu alanlar arasında geçiş yapabilen bir yazarın kariyer yolunu aydınlatılabilir. Ayrıca bu yaklaşım, Koçu'nun günümüzde yeniden canlanan mirası ve bu mirasın kent hafızasına işlenmesinde kültür ve sanat kurumların rolünü ortaya çıkarılabilir. Bu noktadan hareketle, Bourdieu'nün *reproduction culturelle* (kültürel yeniden üretim) kavramını daha detaylı bir şekilde inceleyebiliriz.

"Kültürel yeniden üretim", edebiyat, çeviri, sanat ve politik alanlar gibi farklı alanlar arasındaki diyalektik ilişkileri daha iyi kavrayabilmeyi sağlayan pratik bir çerçeve sunar. Bourdieu'nün kuramı, kültürel sermaye ve habitusun bireylerin bu alanlardaki eylemlerini ve konumlarını nasıl şekillendirdiğini ve bunun da toplumsal yapıların ve güç dinamiklerinin sürdürülmesine yol açtığını vurgular. Yapı yerine "alan" kavramını tercih eden Bourdieu'ye göre görece özerk olan alanlar, bireylerin ve kurumların kaynaklar, güç ve etki için rekabet ettiği bir sosyal alan veya ağa işaret eder. Her alan kendi kuralları, normları ve sermaye biçimleriyle (ekonomik, sosyal, kültürel, sembolik) işler ve bir alan içindeki konumlar bu sermaye biçimlerinin dağılımı ve sahipliğiyle belirlenir. Alanlar dinamiktir ve eyleyiciler sürekli olarak bu alanlardaki konumlarını iyileştirmek ya da korumak için mücadele ederler. Alan analizi, uzmanlaşmış belirli bir kültür üreticisi grubunun ortaya çıkmasıyla, simgesel malların üretimi, dolaşımı ve tüketiminin ekonomi, siyasi yapı ve din karşısında giderek daha bağımsız hale geldiği bir kültür arenasının ortaya çıktığını gösterir (Swartz, 2011, ss. 312-13).

Koçu'nun yaşamı boyunca konumlandığı ve birbirleriyle kesişen dört temel alandan bahsedilebilir. Popüler tarih türü, edebi alanın içinde kendi dinamikleri olan alt bir alan olarak kabul edilirse, ilk aşamada incelenecek alanın yazın alanı olduğu söylenebilir. Çeviri ise 1930'larda ulus inşası sürecinde önemli roller oynamıştır (Paker, 2001; Albachten, 2005). Yazın alanı, yazarların, eleştirmenlerin, yayıncıların ve okurların

etkileşime girdiği, edebi eserlerin üretildiği ve tüketildiği toplumsal bir alandır ve belirli kurallar ve hiyerarşiler tarafından yönetilir. Yazın alanının bir alt alanı olan çeviri, yazın alanıyla kesişir, ancak çevirmenlerin kültürel sermayeleri ve normlarından etkilenen seçimleri, yayıncıların tercihleri ve pazar talepleri gibi faktörler tarafından şekillenir. Politik alan ise, kültürel ve ekonomik alanları etkiler ve mevcut iktidar yapılarını ve ideolojileri destekleyen kültürel yeniden üretimi içerir. Son olarak, sanatsal alan, sanatın tanımlanması ve tanınması için mücadelelerin gerçekleştiği, farklı aktörlerin kendi çıkarlarına göre hareket ettiği özerk bir toplumsal alandır. Bu alanlar arasındaki ilişkiler diyalektiktir, yani dinamik bir süreç içinde birbirlerini etkiler ve dönüştürürler. Siyasi rejimler ve ideolojiler, kültür politikalarını, sansür yasalarını ve finansman önceliklerini belirleyerek yazın alanını şekillendirir. Yazarlar ve çevirmenler genellikle eserleri aracılığıyla siyasi söyleme katılır, kamuoyunu ve siyasi hareketleri etkilerler. Ön plana çıkan edebi eserler ulusal kimliği ve kültürel hafızayı şekillendirerek siyasi meşruiyet ve otoriteye katkıda bulunabilir. Yazın alanında bireyler ve kurumlar kültürel normları ve değerleri yeniden üretir. Prestijli ödüller, eleştirmenlerin beğenisi ve piyasa başarısı, popüler kültüre karşı yüksek kültürün tanımlanmasına katkıda bulunur. Yazarların, çevirmenlerin ve eleştirmenlerin eğitimleri ve sosyal geçmişleriyle şekillenen habitusları, pratiklerini ve tercihlerini etkileyerek kültürel hiyerarşilerin sürdürülmesine yol açar.

Çevrilen eserler, genellikle küresel dolaşıma girerek ulusal sınırları aşar ve kültürel alışverişe katkıda bulunur. Ancak bu süreç eşitsizdir ve baskın dil ve kültürler, İngilizce örneğinde olduğu gibi, genellikle daha büyük bir etkiye sahiptir. Küresel ölçekte kültürel yeniden üretim, belirli kültürel ürünlerin yaygınlaştırılmasını içerirken diğerlerini marjinalleştirmekte, küresel güç ilişkilerini yansıtmakta ve pekiştirmektedir. Koçu'nun çalışmaları bu diyalektik ilişkileri örneklemektedir. Koçu'nun Fransızcadan yaptığı seyahatname çevirileri erken Cumhuriyet Türkiye'sinin politik bağlamı tarafından şekillendirilen yazın alanının ürünleridir. Koçu'nun toplumsal geçmişinden ve biriktirdiği kültürel sermayeden etkilenen habitusu, yazma ve çeviri yapma tercihlerini yönlendirmiştir.

Koçu'nun yazın alanına katkıları arasında, yaşadığı dönemin beğeni ve değerlerini yansıtan İstanbul'un kültürel belleğini belgeleme ve koruma çabaları yer almaktadır. Bu alandaki tanınırlığı ve başarısı çalışmalarının meşrulaşmasına yardımcı olmuştur. Yazarın üslubu, kültürel sermayesiyle birlikte kent hafızasının ve benzeri olmayan bir kültürel mirasın yeni nesillere aktarılmasına imkân vermektedir. Koçu, bir çevirmen olarak kültürler arasında aracılık yaparak yabancı metinleri Türkçeye kazandırmıştır. Kullandığı çeviri stratejileri kaynak kültürden, erek kültürden, hem de siyasi iklimden etkilenmiştir. Erken Cumhuriyet döneminin ulus inşası çabaları da dahil olmak üzere Türkiye'de politik alanda yaşanan değişimler, Koçu'nun çalışmaları ve bu çalışmaların alımlanmasında etkili olmuştur. Yazıları 1930'lardan 1950'lere kadar olan ideolojik değişimleri yansıtmış ve dönemin kültür politikalarını desteklemiştir. Bir örnek vermek gerekirse, Koçu, çok partili döneme geçiş sürecinin politik bağlamına uygun hareket ederek 1950 yılından itibaren Türk ve İstanbul odağında eserler vermeye başlamıştır. 1953 yılında İstanbul'un fethinin yıl dönümü vesilesiyle İstanbul'un Türk kimliğini vurgulayan eserleri bunu kanıtlamaktadır. Yazar, kendisiyle yapılan röportajlardan birinde *magnum opus*'u kabul edilen İstanbul Ansiklopedisini Fetih'in yıldönümü olan 1953'ten önce tamamlamak

istediğini belirtir. Ayrıca Necip Fazıl Kısakürek'in çıkardığı *Büyük Doğu Dergisi*'nin kapaklarında Koçu'nun ismi görünür. Kimi tarihçilere göre bunlar yazarın muhafazakâr bir çizgide olduğu gösteren işaretlerdir (Eldem, 2019). Kimilerine göre söz konusu dergide her görüşten yazarların yazıları yayımlanmıştır, dolayısıyla bu Koçu'nun dergiyile aynı politik eğilimlere sahip olduğunu göstermez (Üyepazarcı, 2022).

Özetle, Bourdieu'nun kavramları aracılığıyla Koçu'nun çalışmalarının dönemin kültürel yeniden üretim mekanizmalarına nasıl katkıda bulunduğu ve bu süreçte kültürel ve siyasi manzarayı nasıl dönüştürdüğü anlaşılabilir. Koçu'nun yazın alanındaki özgünlüğü çevresindeki kişilerin dilsel ve kültürel sermayelerinden beslenmiş olmasındandır. Bu kişilerle girdiği etkileşimler, onun çok katmanlı kimliklerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Koçu bu kimlikleri harmanlayarak Erken Cumhuriyetin toplumsal ve kültürel çalkantıları içerisinde özgün bir figür haline gelmiştir.

3. Çoklu Kimliklerin Yörüngesinde Reşat Ekrem Koçu (1905-1975)

Reşat Ekrem Koçu, tarihçi, yazar, koleksiyoner ve çevirmen gibi çok yönlü bir kimliğe sahip özgün bir kişilik olarak dönemin diğer entelektüellerinden ayrışır. Koçu'nun toplumsal yörüngesi Cumhuriyet döneminin kültürel ve siyasi çalkantılarının içinde derinlemesine gömülü olduğu söylenebilir. 1905 yılında doğan Koçu, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne ve ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tanıklık etmiştir. Bu dönem, Osmanlı Türkçesinin yerini Türkçe'nin resmi dil olarak aldığı önemli dilsel değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Koçu'nun Osmanlı Türkçesi, Türkçe, Fransızca ve İngilizceyi kapsayan çok dilli akıcılığı, onu bu karmaşık dilsel geçişlerde kilit bir figür olarak konumlandırmıştır. Yazarın yabancı dillere hakimiyeti, çevirmen olarak yaptığı çalışmalarla yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus inşası çabalarına katkıda bulunmasını sağlamıştır.

Çeviriye olan ilgisi, babası Ekrem Reşat Bey'in Maarif Nezareti Tercüme Kalemî'nde çalışmasının etkisiyle şekillenir. Babasının devletin en önemli çeviri kurumlarından birinde görev yapması, Koçu'nun erken yaşlarda çeviri dünyasına aşına olmasını ve bu alana ilgi duymasına yol açmış olabilir. Koçu'nun eğitim hayatı, kültürel sermayesinin oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Bursa Lisesi'nde aldığı eğitim, yazara Fransızca dil bilgisi kazandırmış ve bu yetkinlik, ileride yapacağı çevirilerde önemli bir temel oluşturmuştur. Daha sonra Darülfünun Tarih Bölümü'nde üniversite eğitimine devam eden Koçu, burada Osmanlı tarihine olan ilgisini derinleştirir. Üniversite bitirme tezi, o dönemde büyük yankı uyandırmış ve hala alanında referans olarak kabul edilmektedir. Ancak üniversite reformu sırasında hocasının üniversiteden ayrılmak zorunda kalması, Koçu'nun da akademik kariyerinden vazgeçmesine neden olur. Koçu'nun mesleki kariyeri, tarih öğretmenliği, gazete ve dergi yazarlığı gibi farklı alanları kapsar. Bu görevleri, onun tarih anlatısını geniş kitlelere ulaştırmasına olanak tanımış ve özellikle *İstanbul Ansiklopedisi*'ne yaptığı katkılarla şehrin hafızasında önemli bir yer edinmiştir. İstanbul'un tarihi ve kültürel mirasını belgelerken, Koçu'nun geniş bilgi

birikimi ve araştırmacı kimliği, onu dönemin önemli entelektüellerinden biri haline getirmiştir.

Koçu, Osmanlı tarih yazarlığı geleneği ve erken Cumhuriyet döneminin siyasi atmosferi içinde, Fransızcadan Türkçeye yaptığı seyahatname çevirileriyle dikkat çeker. Koçu'nun çevirileri, dönemin ideolojik ve kültürel ihtiyaçlarına cevap vermekle kalmamış, aynı zamanda Türk edebiyatı ve tarih yazımındaki konumunu de pekiştirmiştir. 1930'larda başladığı Fransızca çevirilerinin yanı sıra, 1960'lı yıllarda İngilizceden de çeviriler yapmıştır. Bu çevirilerden en çok tanınanı, *A Guide to the Topkapı Palace Museum* adlı eserdir. Bu çalışma hem tarih hem de çeviri alanında Koçu'nun çok yönlülüğünü, Osmanlı-Türk kültürel mirasının korunması ve yurtdışına aktarılmasındaki rolünü gözler önüne sermektedir. Babasından devraldığı çeviri mirasını, aldığı kapsamlı eğitimle zenginleştirmiş ve profesyonel hayatında hem bir tarihçi hem de bir çevirmen olarak kendine özgü bir yer edinmiştir. Kişisel tarihi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde şekillenen entelektüel bir kimliğin izlerini taşır ve Türk kültürel tarihinin önemli bir parçasını oluşturur.

Özetle, Koçu'nun kişisel tarihi neredeyse Cumhuriyet ile yaşıt, yüzyıla yakın zamana yayılan çeviri pratiklerine eş zamanlı olarak unutmama ve hatırlama pratiklerini de içermektedir. Ölüm yılı 1976'den sonra yazarın adı tamamen unutulmasa da asıl 1990'lı yıllarda akademik çevrelerde kent hafızası temasının popülerleşmeye başlamasıyla tekrar hatırlanmaya başlanmıştır.

3.1 Reşat Ekrem Koçu'nun Dilsel Habitusu

Bourdieu'nün "dilsel habitus" (*habitus linguistique*) kavramı, Koçu'nun yaşamı ve çalışmalarına uygulanarak, dilsel dünyanın ve bu dünyanın şekillenmesindeki toplumsal etkenlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Bourdieu'ye göre dilsel habitus, bireyin içinde bulunduğu toplumsal sınıfa, kültürel sermayesine ve eğitim düzeyine göre şekillenen, dilsel bir alışkanlıklar bütünüdür. Toplumsal koşulların bir ürünü olup, belirli bir dilsel piyasa ile ilişkilidir (Bourdieu, 2016, s. 148). Bu bağlamda, Koçu'nun dilsel habitusunu analiz etmek için, eğitim geçmişi, ailesi, katıldığı sosyal çevreler ve özellikle yetiştiği dönemin entelektüel atmosferi gibi faktörler detaylı bir şekilde incelenmelidir. Böylelikle Koçu'nun dil kullanımındaki özgünlükler, tercihler ve dönemin dilsel normlarına olan uyumsuzlukları daha iyi anlaşılabilir.

1933 üniversite reformuyla birlikte İstanbul Üniversitesi'ne dönüşen Darülfünun Tarih Bölümünde hocası Ahmet Refik'in Frankofon olması, Koçu'nun dilsel habitusunu şekillendiren önemli faktörlerden biridir. Ayrıca Bursa Lisesinde Atatürk'ün Fransızca öğretmeninden Fransızca dersleri almış olması, dönemin Türkiye'sinde Fransızcanın entelektüel dil olarak kabul edilmesi ve prestijli bir dil olarak görülmesiyle doğrudan ilişkilidir. Fransızca, o dönemde Türkiye'de entelektüel sınıfın dili olarak değer görmekteydi (Gökmen, 1999). Bu durum, dönemin dil piyasasında Fransızcaya olan talebi artırarak Fransızca bilenlerin toplumsal konumunu güçlendirmekteydi. Bu bağlamda, Koçu'nun Fransızca dil bilgisi ve bu dil aracılığıyla edindiği kültürel sermaye, onun toplumsal ve entelektüel habitusunu şekillendirmiştir. Pertevniyal Lisesi

öğrencilerinden Erol Üyepazarcı'nın aktardığına göre Koçu, *İstanbul'da Balıkçılık* başlıklı Fransızca bir kitap yazmış ve ondan bu kitabı çevirmesini rica etmiştir (Üyepazarcı, 2022, s. 70). Fransızca öğrenimi, ona belirli bir dilsel piyasanın kapılarını açmış ve bu piyasa, onun entelektüel çevrelerde prestij kazanmasını sağlamıştır. Bu durum, Bourdieu'nün dilsel habitus teorisiyle uyumludur; çünkü dil, toplumsal konumu belirleyen bir araç olarak işlev görür.

Koçu'nun Türkçe yazım üslubunun hocası Ahmet Refik'ten etkilenmiş olması da bu habitusun bir yansımasıdır. Yazılarında kullandığı dil ve üslup, yalnızca kişisel tercihlerinin bir sonucu değil, aynı zamanda aldığı eğitimin ve bu eğitimle edindiği dilsel habitusun bir ürünüdür. Koçu'nun İstanbul Üniversitesi'nde aldığı eğitim dilsel habitusunu pekiştirmiş, yazım tarzını ve dil tercihlerini etkilemiştir. Bu, dilsel habitusun sadece dilsel pratikleri değil, aynı zamanda bireyin düşünme ve ifade etme biçimlerini de şekillendirdiğini gösterir. Sonuç olarak, Koçu'nun dilsel habitusu, eğitim geçmişi, toplumsal çevresi ve dönemin dil piyasasıyla doğrudan ilişkilidir. Fransızcanın prestijli bir dil olarak kabul edilmesi ve bu dilin entelektüel sermaye olarak görülmesi, Koçu'nun dilsel pratiklerini ve yazım üslubunu belirlemiştir. Bu da Bourdieu'nün dilsel habitus kavramının, bireylerin dilsel ve entelektüel yaşamlarını nasıl şekillendirdiğini gösteren bir örnek olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan, Koçu'nun dilsel habitusu, erken Cumhuriyet döneminin siyasi olayları ve gelişmeleri tarafından şekillendirilmiştir. 1930'larda ulus inşası sürecinde, Koçu'nun eserlerinde dönemin ideolojik modasına uymak zorunda kaldığı, hatta bu dönemin baskılarına boyun eğdiği görülür. Özellikle, 1950'lerdeki duruşuyla kıyaslandığında, Koçu'nun çeviri ve yazım pratiklerini dönemin siyasi havasına göre şekillendiği açıktır. Bu dönemde, eserlerini üretebilmesi için gerekli olan ekonomik sermayeyi sağlama zorunluluğu Koçu'nun eserlerine yansıyan ideolojik uyarlamaları da beraberinde getirmiştir.

Koçu'nun tarih yazarlığına gelince, Osmanlı tezkire geleneği ile erken Cumhuriyet döneminin tarih anlayışı arasında bir köprü kurar ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Turhan Tan gibi tarihçilerle kıyaslandığında, Koçu'nun tarih yazarlığı bu iki geleneğin arasında konumlanır. Osmanlı tarih yazarlığının tezkire geleneğinden etkilenmiş, ancak Cumhuriyet'in ulus inşası süreciyle şekillenen yeni tarih anlayışını da benimsemiştir. Tarihçi Edhem Eldem'in "sulandırılmış tarih" ve "vulgarizasyon" nitelemesi, Koçu'nun tarih yazımındaki yaklaşımını eleştirel bir gözle değerlendirir. Eldem'e göre, Koçu'nun eserleri, Osmanlı tarihini daha popüler ve erişilebilir kılmak adına basitleştirilmiş, yer yer yüzeysel bir anlatım benimsemiştir (Eldem, 2019). Bu durum, onun eserlerinin geniş bir okur kitlesi tarafından ilgi görmesine katkı sağlasa da akademik tarih yazımı açısından eleştiriler almasına neden olmuştur.

Şekil 1

Reşat Ekrem Koçu'nun habitusunu şekillendiren eyleyiciler

3.2 Seyahatname Çevirileri

Koçu, çeviri alanına batılı seyyahların Osmanlı İmparatorluğu'na yaptıkları seyahatleri betimleyen seyahatname metinlerinin Fransızcadan Türkçeye çevirilerini yaparak girmiştir. Bir yazın türü olarak 18. yüzyılda gelişmeye başlayan 19. yüzyılda popüler bir yazın türüne dönüşen seyahatnameler, batı edebiyatında önemli bir yer edinmiştir. Koçu'nun seyahatname çevirileri, oryantalist bakış açısının ötesine geçen bir anlayış sunarak Türk kimliğinin inşasında önemli bir rol oynamıştır (Taş İlmeç, 2022, s. 817). Koçu'nun geniş bir kültürel mirası modern Türk okuruna sunarken oryantalist bakış açısını yeniden şekillendirdiği ve Türk edebiyatında kendine özgü bir çevirmen-yazar kimliği yarattığı söylenebilir. Koçu'nun Fransızca'dan Türkçeye yaptığı seyahatname çevirileri, dönemin ideolojik ve ekonomik şartlarına göre şekillenen bir kimlik yaratım sürecinin parçasıdır. Bu çeviri stratejileri, Koçu'nun tarih yazımı ve kültürel üretimdeki merkezi rolünü vurgularken, onun Osmanlı tarihini modern Türkiye'ye adapte etme çabalarını da ortaya koymaktadır.

Reşat Ekrem Koçu, çeviri serüvenine 1939 yılında İstanbul Çığır Kitabevi için hazırladığı "Türkiye Seyahatnameleri" serisinde, Fransız seyyah Jean de Thévenot'un 1655-1656'da İstanbul ve Türkiye eserini çevirerek başlar. Eserin ön sözünde, metni, Batılı ressamın İstanbul'u konu edinen gravürleriyle süslediğini belirtir ve Batılı seyahat yazarlarını çevirme nedenini şu sözlerle açıklar:

Türkiye seyahatnameleri üzerine daha kesif bir halk alakası toplamak gayesi ile ve "Türkiye seyahatnameleri" adı altında bu eserlerin cazip ve şayanı dikkat yerlerini seçerek dilimize çevirmek suretile bir neşriyat serisi kurmuş bulunuyorum. (de Thévenot, 1939)

Bu sözlerden anlaşıldığı gibi, çevirmenin tercihi, eserin okuyucuların ilgisini çekebilecek kısımlarını çevirmeye yöneliktir. Bu seride, Edmond de Amicis'in 1874'te *İstanbul*, Théophile Deyrolle'ün (1939) *1896'da Trabzondan Erzuruma*, Lady Elizabeth Craven'ın 1786'da *Türkiye*, Jean de Thévenot'nun, 1655-1656'da *İstanbul ve Türkiye* adlı eserlerinin çevirileri yer almaktadır. Daha sonraki yıllarda ise Melling'in *Ondokuzuncu Asır Başında İstanbul*, A.de Mostier'in 1862'de *Garbi Anadolu*, Ricaut'nun *On Yedinci Asır Ortasında Türkiye* ve aşağıda daha detaylı bir şekilde ele alınan Lady Montagu'nün, *Lale Devrinde Türkiye* başlıklı eserlerini çevirerek bu yabancı yazarları Türk okuyucularına ilk kez tanıtan kişi olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'na İngiltere Büyükelçisi olarak gönderilen eşine refakat etmek için İstanbul'a gelen Lady Montagu'nün Lale Devri'nde (1716-1718) Osmanlı İmparatorluğu topraklarına dair gözlemlerini içeren *Les Lettres Choisies (Mektuplar)* adlı eseri, Harf Devriminden sonraki dönemde en çok çevrilen seyahatname olmuştur (İnce & Gündüz, 2023). Koçu'nun bu eseri İngilizce aslından değil de Fransızcadan çevirmesi, Fransızcaya daha yakın olmasından kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca, eseri çevirmesindeki nedenlerden biri, hocası tarihçi Ahmet Refik'in Frankofon olması ve eserin ilk çevirisini onun yapmış olmasıdır. Ahmet Refik, döneminde yüksek sembolik sermayeye sahip bir entelektüel olarak kabul edilmiştir. Ancak, Refik'ten farklı olarak, Koçu'nun kaynak metnin tamamını değil, bazı kısımlarını çıkararak çevirdiği görülmektedir. Koçu'nun Lady Montagu'nün çevirilerinde sergilediği yaklaşım, metne yaptığı kısmi müdahalelerle kendini göstermektedir. Örneğin, kaynak metinde özellikle giyim kuşama ilgili kısımları erek metne aktarırken bazı kısımları kısaltmayı tercih etmiştir. Şüphesiz Koçu'nun giyim ve kuşama olan kişisel ilgisi, metnin bu konulara dair kısımlarını öne çıkarmasında etkili olmuştur⁵. Lady Montagu, İngiltere'de dışlanmış bir yazar olmasıyla diğer Batılı oryantalist seyahat yazarlarından ayrılmaktadır. Osmanlı toplumuna farklı bir açıdan yaklaşan Montagu, Batı ve Doğu kültürleri arasında köprü kuran bir 'kültürel çevirmen' olarak değerlendirilebilir (Wolf, 2018, s. 34). Türkiye'deki çevirileri bağlamında ise, Lady Montagu'nün Osmanlı İmparatorluğu ve Türklere yönelik ötekileştirici olmayan, daha nesnel bir bakış açısı sunduğu için öne çıkarıldığı öne sürülebilir.

Koçu, Fransız seyyah Théophile Deyrolle'un *Voyage dans le Lazistan et L'Arménie* başlıklı seyahatnamesinin orijinal başlığını değiştirerek *Trabzondan Erzuruma* olarak kullanmış ve böylece dönemin koşullarına uygun bir çeviri yapmıştır. Eser, Kuzeydoğu Anadolu bölgesinin bitki örtüsü hakkında bilgiler içermektedir. Aşağıdaki örnekte, çevirmenin botanikle ilgili terimleri yer yer orijinal halleriyle bıraktığı görülmektedir:

Zigana'da nebatlar pek muhteşem, kızılâğaçlar, çamlar, akgülgenler boy atmışlar, bir ulu ağaçlar olmuşlar, ayaklarında menekşe renkli çiçek demetleriyle *rodedondran* lar örüşmüş...

Nadir ve kıymetli ve bol bir yük ile döndüm. Bana elinde bazan bir çiçek bazanda bir *coléoptère* ile dönen bu iri yarı jandarmanın gayretini kaydetmeliyim. (Deyrolle, 1939)

⁵ Reşat Ekrem Koçu'nun 1967 yılında yayımladığı *Türkiye'de Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* adlı kitabı günümüzde tekstil ve moda alanlarında referans eser olarak kabul edilmektedir.

Newmark, maddi kültür unsurlarının çevirisinde dikkat edilmesi gereken hususlarla ilgili önerilerinde, botanikle ilgili terimlerin yerel ve kültürel bir bağlama sahip olmaları durumunda erek metinde çevrilmeden verilebileceğini belirtir (1999, s. 98); ancak yukarıda verilen örnekler ışığında çevirmenin Fransızca botanik terimlerinin Türkçe karşılıklarını bulamadığını ya da bilmediğini var sayabiliriz. Koçu'nun çeviri pratiklerinin, yabancı eserleri "yerileştirerek" Türk kültürel ortamına entegre etmeyi ve böylece daha geniş bir kitle için uygun ve erişilebilir hale getirmeyi amaçladığı söylenebilir. Türk okuyucularda yankı uyandırmak için çevirilerinde sözcük seçimleri, üslup uyarlamaları ve kültürel açıklamalar gibi stratejiler kullanmıştır. Bu yaklaşımın, Türkiye'de canlı bir edebiyat ve kültür ortamının gelişmesine katkıda bulunduğu ve Türk halkına yeni fikirler ve bakış açıları sunduğu söylenebilir.

Koçu, dillerarası çevirilerinin yanı sıra, 1944-1949 yılları arasında *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin ilk beş cildini de tıpkı seyahatname çevirilerinde olduğu gibi, Edhem Eldem'in ifadesiyle, dönemin "Türk tadına uyarlanmış" bir şekilde yayımlamıştır⁶. Kitap kapakları, 1940'ların tarihi romanlarda sıkça karşılaşılan resimlerle süslenmiş ve neredeyse sinematografik bir gerçeklik hissi yaratılmaya çalışılmıştır (Eldem, 2019). Koçu'nun *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* çevirisi, dil içi çeviri pratiğinin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bu çeviride, Koçu'nun tercih ettiği "yabancılaştırma" stratejisi, eserin Osmanlı kültürüne ait unsurlarını korurken "yerileştirme", erken Cumhuriyet dönemi ulus inşası sürecine uyum sağlamayı hedeflemiştir. Yerileştirme stratejisi, Osmanlı kültürel mirasını modern Türk kimliğine uyarlamış ve eseri yeni nesillere ulaştırırken dönemin ideolojik taleplerine uygun hale getirmiştir.

3.3. İstanbul Ansiklopedisi ve Bir Çeviri Süreci Olarak "Başka Kayda Rastlanmadı" Sergisi

Makalenin bu kısmında *İstanbul Ansiklopedisi*'nin önemi ve serginin ana temasını oluşturan ansiklopedinin tamamlanamayan maddeleri için yazarın topladığı arşiv malzemeleri ve sergi sürecinde gerçekleşen çeviri faaliyetleri ele alınacaktır. Yazarın 1944 yılında ilk fasiküllerini yayımladığı, ancak maddi ve manevi destek bulamadığı için tamamlayamadığı bu anıtsal proje, zengin ve çeşitli bir mirasa sahip İstanbul'un kapsamlı bir tarih ve kültür kaydını derlemeyi amaçlıyordu. 1973 yılına kadar yayımlanabilen ansiklopedinin fasikülleri, 11. cildinin ortalarındaki "Gökçınar" maddesiyle sona ermiştir. Koçu, Ansiklopediye büyük ölçüde bireysel katkılarda bulunmuş olsa da alanında uzman kişilerin yardımıyla ansiklopedi maddelerini oluşturmuş ve fasikülleri kendi adıyla yayımlanmasını tercih etmiştir. Bu bağlamda, Koçu'nun "şehir" ansiklopediye çeviren bir 'kültürel çevirmen' rolü üstlendiği ve bu rolünün, tıpkı dillerarası çeviride olduğu gibi, oryantalist bakış açısına meydan okuma çabasını barındırdığı belirtilmelidir. Koçu'nun "hayatımın manası, ömrümün mahsülü" olarak nitelendirdiği Ansiklopedi, İstanbul

⁶ Koçu'nun *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin 2. ve 4. ciltleri (Semih Lütfi Kitabevi, 1943) Osmanlı Türkçesinden yapılan transkripsiyonla (Bkz. Kurşun, Kahraman, & Dağlı, 1999, s.7) karşılaştırıldığında, Koçu'nun yaptığı dil içi çeviride kaynak metindeki birçok kısmın atlandığı ve dilin dönemin Türkçesine göre uyarlandığı görülmektedir. Örneğin, erek metinde birçok eski sözcük korunmuş; ancak uzun Arapça tamlamalar çıkarılarak, yerlerine Türkçe cümleler eklenmiştir. Ayrıca, Edhem Eldem'in (Eldem, 2019) işaret ettiği gibi, Koçu'nun kapakta ve eserin ilk sayfalarında "çizgi roman sınırlarında gezinen" görsel eklemeler yaptığı da dikkat çekmektedir.

hakkında resmi tarih anlatısının ötesine geçerek çeşitli tarihi ve kültürel konuları kapsamaktadır. Koçu'nun Ansiklopedi üzerindeki çalışmaları, İstanbul'un kültürel mirasını koruma ve tarihsel derinliğini sergileme konusundaki kararlılığını yansıtırken, aynı zamanda Ansiklopedi, Koçu'nun kendi yaşam öyküsünden izler de taşımaktadır.

Salt Galata ve Kadir Has Üniversitesi iş birliğiyle 2018 yılından beri araştırma süreci yürütülen ve 2023 yılında Salt Galata'da düzenlenen "Başka Kayda Rastlanmadı: Reşat Ekrem Koçu ve İstanbul Ansiklopedisi Arşivi" sergisi, üniversite ve sanat gibi farklı alanları temsil eden kurumların iş birliği içerisinde gerçekleşen bir çeviri faaliyetinin ilgi çekici bir örneğini teşkil etmektedir. Sergi, Koçu'nun yaşamından ve çalışmalarından eserler ve malzemeler sergilemenin ötesinde, dilsel aktarımın ötesine geçen çok yönlü bir çeviri süreci olarak görülebilir. Sergi, Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde somutlaşan mirasının çağdaş bir izleyici kitlesi için aktif olarak yeniden yorumlanma ve yayılma biçimlerini ortaya koymaktadır. Serginin küratöryel yaklaşımı, bu çevirinin önemli bir boyutunu somutlaştırmıştır. Serginin hazırlanmasında yer alan mimar, sanatçı ve akademisyenlerden oluşan proje ekibinin her birinin uzmanlığından yararlanılarak Koçu'nun çalışmaları çağdaş bir çerçevede yorumlanmış ve yeniden bağlamsallaştırılmıştır. Bu, yalnızca eser ve belgelerin seçilmesini değil, aynı zamanda bunların günümüz izleyicisinde yankı uyandıracak bir şekilde bir anlatı çerçevesinde oluşturulmasına ilişkin veriler sunmaktadır. Sergi, Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi* üzerine yaptığı çalışmayı kültürel bellek, miras ve kent kimliği üzerine güncel tartışmalar bağlamında vurgulamıştır⁷.

Serginin gerçekleştiği kurumsal bağlam da çeviri sürecine katkıda bulunmuştur. Salt Galata ve bulunduğu tarihi lokasyon, Koçu'nun topladığı malzemelerin ziyaretçiler tarafından alımlanmasında etkili olmuştur. Bu süreç, mekânın kendi kültürel sermayesi ve bunun Koçu'nun ve *İstanbul Ansiklopedisi*'nin kültürel sermayesiyle nasıl etkileşime girdiği açısından analiz edilebilir. Serginin fiziksel mekânın ötesine uzanan dijital ortam üzerinden erişilebilir olması da çevirinin dinamik doğasını vurgulamaktadır⁸. Dijital platformlar, çevrimiçi yayınlar ve medyada yer almasıyla serginin mesajı İngilizceye çevrilmiş ve daha geniş kitlelere ulaşmıştır. Alımlanma yelpazesinin genişlemesi Koçu'nun kültürel sermayesine katkıda bulunmuş ve İstanbul'un kültür tarihinde ve ötesinde önemli bir figür olarak konumunu sağlamlaştırmıştır. Ayrıca, sergide kullanılan çeşitli "çeviri mekânları"- vitrinler, interaktif ekranlar, multimedya enstalasyonları ve sergiye eşlik eden yayınlar – Koçu'nun mirasının iletilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Her bir mekân, arşiv malzemesinin yorumlanması ve çevrilmesinde, halka açık çeviri atölyesi fikri gibi benzersiz fırsatlar sunarak ziyaretçilerin görsel işitsel, aynı zamanda ilgi çekici bir deneyim yaşamalarını sağlamıştır.

Sergi, bir çeviri süreci olarak analiz edildiğinde, Koçu'nun çalışmaları ve *İstanbul Ansiklopedisi* etrafında süregelen diyalog daha iyi anlaşılabilir. Sergi, yalnızca bir vitrin olarak değil, aynı zamanda sürekli bir kültürel alışveriş ve yorumlama alanı olarak da işlev

⁷ Tarih Vakfı tarafından çıkarılan *Toplumsal Tarih* dergisi, sergiyle ilgili 2022 yılında özel bir sayı yayımlamıştır.

⁸ *İstanbul Ansiklopedisi*'nin çevrimiçi versiyonu, 6 yıl süren titiz bir dijitalleştirme çalışmasının ardından, 14.10.2024 tarihinde istanbulansiklopedisi.org adresi üzerinden erişime açılmıştır; ancak yalnızca ansiklopedideki madde başlıkları İngilizceye çevrilebilmiştir.

görmüştür. Koçu'nun erken Cumhuriyet döneminde şekillenen mirasının 21. yüzyılda nasıl çevrildiğine ve yeniden yorumlandığına dikkat çeken sergi, aynı zamanda İstanbul'un zengin tarihi ve kültürel mirasının gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktadır. 35000 parçadan oluşan bir koleksiyonun sınıflandırma ve dijitalleştirme çalışmaları, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış metinlerin günümüz Türkçesine aktarımı çeviri sürecinin aşamalarını oluşturur. Bu süreçte ansiklopedi maddelerinden seçilen kısımları İngilizceye çeviren sanatçı ve çevirmen Merve Ünsal'ın katkılarından söz etmek gerekir. Ünsal, çeviriyi yalnızca bir dilsel aktarım olarak değil, aynı zamanda bir sanat pratiği olarak görmek ve bu süreçte kişisel bir bağ kurmaktadır.

4. Sonuç

Bu çalışmada, Cumhuriyet döneminin önde gelen isimlerinden Reşat Ekrem Koçu'nun çok yönlü çeviri serüveni incelenmiş, tarihçi ve çevirmen habituslarının kesiştiği noktalar vurgulanmıştır. Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi* için hazırladığı maddeler ve Fransızcadan yaptığı çeviriler, hâkim oryantalist bakış açılarına meydan okuyan ulusal bir kimliğin inşasıyla bilinçli bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Koçu'nun yerleştirme stratejisini kullanarak gerçekleştirdiği çeviriler, İstanbul'un zengin kültürel mirasını koruma ve aktarma konusundaki kararlılığını ortaya koymaktadır.

Yakın zamanda açılan “Reşat Ekrem Koçu: İstanbul Ansiklopedisi” sergisi, Koçu'nun çalışmalarının ve İstanbul'un hikâyesinin yeniden yorumlanmasına ve daha geniş bir kitleye ulaştırılmasına aktif olarak katılan küratörlerden kurumlara ve sergi mekânlarına kadar birçok eyleyicinin dahil olduğu bir çeviri sürecini örneklemektedir. Serginin Koçu'nun kültürel sermayesini yaymadaki başarısı, 21. Yüzyılda İstanbul'un kent hafızasının şekillendirilmesinde Koçu'nun mirasının önemini vurgulamaktadır. Koçu, çok yönlü habitusu sayesinde tarih, edebiyat ve çeviri alanlarında kendini konumlandırabilmiş özgün bir eyleyici olarak Cumhuriyet dönemi kültür tarihine silinmez izler bırakmıştır. Yüz yıl sonra bile Koçu gibi farklı alanlar arasında geçiş yapabilen, sanat ile çeviri alanlarının kesiştiği noktalarda faaliyet gösteren Ünsal ve çeviri atölyesine katılan sergi ziyaretçileri de Koçu'nun bırakmak istediği mirasın yurtdışına taşınmasında önemli bir rol oynamıştır. Salt gibi kültür kurumları, müzeler ve sergi salonları da kültürlerarası temas alanları, dolayısıyla kültürel çeviri ortamları yaratarak, bu mirasın gelecek nesillere aktarılmasında kritik bir rol üstlenmektedir.

Sonuç olarak, Koçu'nun çeviri yolculuğu, tarih yazımı ile çeviri pratiklerinin daha geniş bir sosyo-kültürel bağlamda nasıl birbirine bağlı olduğunu kanıtlamaktadır. Tarihçi, yazar, koleksiyoner ve çevirmen olarak sahip olduğu çok yönlü kimliği, çevirinin ulusal anlatıların ve kültürel belleğin şekillendirilmesinde, bilginin yayılmasında oynadığı dinamik ve çoğu zaman göz ardı edilen rolü açığa çıkarmaktadır. Koçu'nun çalışmalarının karmaşıklığını kavradıkça, basit çeviri anlayışlarının ötesine geçebilir ve çevirinin kimlik inşasında, anlatıların şekillendirilmesinde ve kültürel mirasın korunmasındaki kritik rolünü daha iyi anlayabiliriz.

Yazar Katkıları

Birinci Yazar: Özgür Bülent Erdoğan

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions

First Author: Özgür Bülent Erdoğan

Conflict of Interest: The author declares no conflict of interest.

Financial Support: The author declares that he received no financial support for this study.

Kaynakça

- Ayvaz, E. (2007). *Reşat Ekrem Koçu's İstanbul Ansiklopedisi; or an obsessive collector's attempt to make his private narrative public* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Berk Albachten, Ö. (2005). The Turkish language reform and intralingual translation. Ş. Tahir-Gürçağlar, S. Paker, J. Milton (Eds.), *Tradition, tension and translation in Turkey* içinde (ss. 165-180). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.118>
- Bandia, P., & Milton, J. (Eds.) (2009). *Agents of translation*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.81>
- Bourdieu, P. (2016). *Sosyoloji meseleleri* (F. Öztürk vd., Çev.). Heretik Yayıncılık. (Orijinal eser 1980 yılında yayımlandı)
- Chesterman, A. (2009). The name and nature of translator studies. *HERMES- Journal of Language and Communication in Business*, 22(42), 13–22. <https://doi.org/10.7146/hjlc.v22i42.96844>
- Craven, E. (1939). *1786'da Türkiye*. (Çev. R.E. Koçu). İstanbul Çığır Kitabevi.
- De Amicis, E. (1938). *1874'de İstanbul* (Çev. R.E. Koçu). İstanbul Çığır Kitabevi.
- De Thévenot, J. (1939). *1655-1656'da İstanbul ve Türkiye* (Çev. R.E. Koçu). İstanbul Çığır Kitabevi.
- Deyrolle, T. (1875). *Voyage dans le Lazistan et l'Arménie. Le Tour du monde (Vol. 29)*. Hachette.
- Deyrolle, T. (1938). *1869'da Trabzondan Erzuruma* (Çev. R.E. Koçu). İstanbul Çığır Kitabevi.
- Deyrolle, T. (1939) 1869 da Trabzondan Erzuruma. Türkiye seyahatnameleri serisi: 2 (Çev. Reşat Ekrem Koçu). İstanbul Çığır Kitabevi.
- Eldem, E. (2019, 2 Nisan) *Tarihçi gözüyle Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi: SALT Beyoğlu* [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=BrQc5keYoks&t=11s>
- Göker, E. (2016). Araştırma tasarısı açısından Pierre Bourdieu'nün sanat sosyolojisi. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, & Ü. Tatlıcan (Ed.). *Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi* içinde. (ss.525-559). İletişim Yayınları.
- Gökmen, A. (1999). Fransızcanın Türkiye'de bugünü. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 1 (12). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uefad/issue/26993/283710>

- Guzman, M. C. (2020). Revisiting the translator's archive: Toward a genealogy of translation in the Americas. *Palimpsestes*, 34, 45-58. <https://doi.org/10.4000/palimpsestes.5538>
- Gürgenci Gözüdik, P. (2003). *Reşat Ekrem Koçu, hayatı ve eserleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Hisham, M. A. (2024). Bourdieu's trajectory concept as an approach to microhistorical research in translation. *Translation in Society*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/tris.23023.ali>
- Hiz, G., & Sümertaş, F.M. (2022, Şubat). Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi ve arşivi. *Toplumsal Tarih*, 338, 14-16.
- İnce, S., & Gündüz, A. (2023). Tarihi Yeniden Kurgularken: Toplumsal bir eyleyici olarak Ahmet Refik ve *Mektuplar* çevirisi. *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 296-325. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3161305>
- Kaya, G. (2023, Ekim) Ruffians, gamblers, thieves, outcasts. New York Review of Books. <https://www.nybooks.com/online/2023/10/04/ruffians-gamblers-thieves-outcasts/>
- Koçu, R.E. (1943). *Evliya Çelebi seyahatnamesi*. Semih Lütfi Kitabevi.
- Kurşun, Z., Kahraman, S. A., & Dağlı, Y. (1999). *Evliya Çelebi seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu*, 2. Kitap. Yapı Kredi Yayınları.
- Montagu, M. W. (1835). *Lettres choisies de Lady Montagu* (Çev. P. B. D'Ambly). Hachette.
- Montagu, M. W. (1939). *1717-1718'de (Lale Devri başlarında) Türkiye* (Çev. R.E. Koçu). İstanbul Çığır Kitabevi.
- Neather, R. (2024). *Translating for museums, galleries and heritage sites*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203702505>
- Newmark, P. (1988). *A Textbook on translation*. Prentice Hall.
- Öner, M. (2022). İstanbul ansiklopedisini erişime açmak. *Toplumsal Tarih*, 338, 19-20.
- Paker, S. (2001). Turkish tradition. M. Baker (Ed.), *Routledge encyclopedia of translation studies* içinde (ss. 571-582). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315678627>
- Pym, A. (2014). *Method in translation history*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315760049>
- Simon, S. (2019). *Translation sites: A field guide*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315311098>
- Simon, S. (2016). (Eds). *Speaking memory: How translation shapes city life*. McGill- Queens University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1hj9wmm>
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi* (E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Tahir-Gürçağlar, Ş. (2016). *Çevirinin ABC'si*. Say Yayınları.
- Taş İlmeç, S. (2022). Tracing the image of Turks in travel writing through translation. *Litera*, 32(2), 813-832. <http://doi.org/10.26650/LITERA2021-1040310>
- Topal, B. (2019). *Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi içerisinde yer alan halk inanışlarının tespiti* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

- Ulucutsoy, H. (2015). Reşat Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 103-125. <https://doi.org/10.16985/MTAD.2015118790>
- Ünsal, M. (2023). *Başka kayda rastlanamadı* [E-kitap yayını]. Salt Garanti Kültür A.Ş. <https://saltonline.org/tr/2653/baska-kayda-rastlanmadi>
- Üyepazarcı, E. (2022, Temmuz) Reşat Ekrem Koçu'ya dair. *Toplumsal Tarih*, 343, 66-72.
- Venuti, L. (1995). *The Translator's invisibility: A history of translation*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203360064>
- Wolf, M. (2022). Pierre Bourdieu. In C. Rundle (Ed.), *The Routledge Handbook of Translation History* (pp. 123-137). Routledge.
- Wolf, M. (2018). A voyage into cultural translation: Oscillating between East and West in Lady Mary Montagu's "Turkish Embassy Letters" (1763). D. Gutmeyr, K. Kaser (Ed.), *Europe and the Black Sea region. A History of early knowledge exchange (1750-1850)* içinde (ss. 33-50). LIT. <http://library.oapen.org/handle/20.500.12657/25121>
- Wood, A. (2013, 21 Ağustos). *History from below and early modern social history. The many-headed monster*. <https://manyheadedmonster.com/2013/08/21/andy-wood-history-from-below-and-early-modern-social-history/>
- Yücel, E. (2022, 22 Ağustos) *Bilinmeyen yönleriyle Reşat Ekrem Koçu*. İstdergi. <https://www.istdergi.com/tarih-belge/bilinmeyen-yonleriyle-resad-ekrem-kocu>